Vol II Issue X

ISSN No : 2230-7850

Monthly Multidiciplinary
Research Journal

# Indian Streams Research Journal

Executive Editor

Ashok Yakkaldevi

Editor-in-chief

H.N.Jagtap

**Welcome to ISRJ**

**RNI MAHMUL/2011/38595** **ISSN No.2230-7850**

Indian Streams Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial Board readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

## *International Advisory Board*

Flávio de São Pedro Filho
Federal University of Rondonia, Brazil

Kamani Perera
Regional Centre For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya [ Malaysia ]

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus Pop

Mohammad Hailat
Dept. of Mathmatical Sciences, University of South Carolina Aiken, Aiken SC 29801

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Catalina Neculai
University of Coventry, UK

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Postdoctoral Researcher

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Department of Chemistry, Lahore University of Management Sciences [ PK ]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Horia Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

Nawab Ali Khan
College of Business Administration

## *Editorial Board*

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University, Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University, Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary, Play India Play (Trust),Meerut

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU, Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Ph.D , Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra

**Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India**
**Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.isrj.net**

Indian Streams Research Journal
Volume 2, Issue.10,Nov. 2012
ISSN:-2230-7850

Available online at www.isrj.net

ORIGINAL ARTICLE

# भारतीय लोकशाही

*प्रताप वामनराव पाटील*

बहिर्जी स्मारक महाविद्यालय, वसमतता. वसमत जि. हिंगोली

**सारांश :**

भारतीय स्वातंत्र्यानंतर संविधान संमतीने सांसदीय लोकशाही प्रणाली स्वीकारली. ही पध्दती स्वतीकारण्याच्यामागे लोकांना जबाबदार शासन असावे हा प्रधान हेतु होता. अध्यक्षीय शासन पध्दती स्वीकारावी. असाही एक प्रस्ताव संविधान सभेपूढे होता. परंतु अध्यक्षीय प्रणालीस नकार देतांना संविधान सभेने स्पश्ट केले होते की, स्थिर परंतु बेजबाबदार शासनपेक्षा अस्थिर परंतु जबाबदार शासनच स्वीकारावे.

प्रस्तावना :

लोकशाही ही जीवनपध्दती आहे. लोकशाही हा एक जिवन जगण्याचा मार्ग आहे. लोकशाही म्हणजे जीवनपध्दती आहे.लोकशाही हा एक जिवण जगण्याचा मार्ग आहे. लोकशाही म्हणजे लोकांनी लोकासाठी लोकांनी चालविलेले राज्य ही शाळकरी मुलांची व्याख्या झाली. त्या व्याख्येत लोकशाही जीवनपध्दतीचा अंतर्भाव नाही जणू लोकशाही हा एक शासनप्रकार आहे.

उपलब्ध असलेल्या शासनप्रकारात लोकशाही हा सर्वश्रेष्ठ प्रकार होय. असे राज्यशात्राचे प्राध्यापक शिकवितात. त्यांनाही वाटते की लोकशाही हा एक चौकटीत बसविता येईल. असा शासन संस्थेचा प्रकार आहे. लोकशाहीला एक प्रकार मानने म्हणजे लोकशाही संकल्पनेला फारच मर्यादीत करणे आहे.

लोकशाही हा केवळ शासन संस्थेचा प्रकार मानला तर इंग्लडमध्ये वंशपरंपरेने अधिकारावर येणारे राणीचे व राजाचे राजपद असतांना इंग्लडला लोकशाहीची जननी का म्हणावे असा प्रश्न निर्मान होतो. सरकारचा एक प्रकार ही कल्पना जनमानसात रुढ झाल्याने प्रत्येक देश आपली शासनसंस्था लोकशाही आहे हे दाखविण्यासाठी एखादे विशेषण लावतात. उदाहरणार्थ पीपल्स डेमॉक्रसी, लिमिटेड डेमॉक्रसी, गाइडेड डेमॉक्रसी, बेसिक डयरेक्ट, इनडायरेक्ट, विकेंद्रीत केद्रीत अशा विविध विशेषणांनी शासनसंस्थेचे वर्णन केले आहे. लोकशाहीचा संकल्पनेचा प्राण म्हणजे व्यक्ती स्वातंत्र्य, व्यक्ती स्वातंत्र्य नसेल लोक निर्भय नसतील तर त्या समाजात शासकीय चौकट तथाकथित लोकशाही असुनही प्रत्यक्षात त्या समाजात लोकशाही नसते. व्यक्तीस्वातंत्र्य कोणत्या संकल्पनेवर आधारनेवर आधारलेले आहे. प्रत्येक व्यक्ती समान आहे. प्रत्येक व्यक्तीचे मुल्य समान आहे. प्रत्येक व्यक्तीला बुध्दी , इच्छा आकांशा आहेत. प्रत्येक व्यक्तीला तिच्या व्यक्मित्वाचा विकास करुन घेण्यासाठी सर्व संधी उपलब्ध असल्या पाहिजेत या आधारनेवर व्यक्ती स्वातंत्र्य उभे राहते. ज्या समाजात असे मानले जाते की काही व्यक्ती जन्मतःच श्रेष्ठ असतात तेथे जन्मतःच कनिश्ठ असणा—याचा विचार करण्याचे काही कारण नसते. त्या ठिकाणी व्यक्ती स्वातंत्र्यही नसते आणि लोकशाहीही नसते. त्या ठिकानी व्यक्ती हा मुळ घटक किंवा एकक ही मान्यता ज्या समाजात असते तेथे लोकशाही राहु शकते. कुटूंब जात धर्म, वंश, वर्ण यांच्या आधारे, ज्या ठिकाणी व्यक्ती गठ्ठेबंद पध्दतीने मोजल्या जातात तेथे लोकशाही नावाला राहते.

आपल्या देशात व्यक्तीपेक्षा कुटुंब मोठे कुटूंबापेक्षा गाव गावापेक्षा जात आशा त—हेने महत्व ठरविले जाते. व्यक्तीला मताचा अधिकार आहे. पण अद्यापही कुटुंबातील सर्व व्यक्ती एकाच त—हेने मतदान करतात.

## *वैचारिक गोंधळ :—*

आपल्या शासन पध्दतीबाबत हा वैचारीक गोंधळ आजही कायम आहे. की आपली शासन पध्दती लोकतांत्रीक आहे. हे विधान धाडसाचे ठरेल की काय अशी भिती वाटते. तरीही ते वस्तुस्थितीचा विपर्यास करणारे नक्कीच नाही याचे मुख्य कारण असे की संसदीय पध्दती तत्वतः लोकतांत्रीक असली तरी प्रत्यक्षात तशी असतेच असे नाही काही वेळा तत्व आणि व्यवहार यात अंतरही पडू शकते यामुळे संसदीय पध्दती आपल्या लोकतांत्रिक अत्मा गमावून बसते. आपण मात्र सर्रास संसदीय लोकशाही असा शब्दप्रयोग करीत आलो आहोत. जेमतेम पन्नास वर्षाचा कालावधी गृहीत धरला तरी या काळात संसदीय पध्दतीला आपण तीन प्रकारचे स्वरुप दिले आहे. नेहरु शास्त्रीचा कालखंड संसदीय पध्दतीच्या दृश्टीने लोकतांत्रिक होता कारण संसदीय लोकशाहीत आवश्यक असलेल्या मुल्यांची जपवणूक त्या काळात झालेली दिसून येते पुढे 1966 ते 1976 हा दहा वर्षाचा कालखंड एक पक्षीय पध्दती बरोबरच पंतप्रधानांचे संसदे वरील अवाजवी नियंत्रण ही प्रक्रिया अधिक वेगाने घडून आल्यामूळे संसदीय पध्दतीची लोकशाही प्रत्यक्षात अस्तित्वात नव्हती. केवळ राज्यघटनेचे एकंदरीत स्वरुप संसदीय लोकशाही शासनाचे असल्यामुळे आपण तत्वतः लोकशाही मान्य करत आलो आहोत.

## *नेहरुप्रणीत समाजवादी विचार :—*

राज्यघटना लागु करण्यात आली तेव्हा देशात सामाजिक व आर्थिक क्रांती घडविण्याची आवश्यकता प्रतिपादन करण्यात आली होती. त्यासाठी पंचवार्षिक योजनाही आखत्यात आल्या. मात्र हे सर्व खटाटोप सर्वसामान्य जनतेसाठी, फारसे लाभदायक सिध्द झाले नाहीत. आज 64 वर्षानंतरही या देशात सर्व सामान्य जनतेला आर्थिक विषमतेतून दारिद्रयातून मुक्ती मिळू शकली नाही. हे कटू सत्य आहे. व्यक्ती स्वातंत्र्य जोपासून लोकशाही पध्दतीने सामाजिक व आर्थिक विकासाचा समतोल साध्याण्यासाठी नियोजनबध्द पध्दतीचा अवलंब करुन

समताधिष्टीत स्वरुपाचा समाजवाद पं. नेहरुंना अपेक्षित होता. परंतु नेहरुंचा हा विचार या भूमीत फारसा रुजू  शकला नाही. सतत मिळत्या – जुळत्या व्यवहारवादावरच त्याला समाधान मानावे लागले. उदाः जमीनदारी निर्मुलन कायदे करण्यात आले. त्यात असंख्य, पळवाटा जमीनदारांनी शोधून काढल्या. पर्यायाने कसणारांची जमीन कधीच होउ शकली नाही. आज देशातील भयान दारिद्रय बेकारी, अशिक्षितपना, वाढत चाललेली खाजगी क्षेत्रे विशमता या समस्या  भारतभुमीत पक्के घर करुन असल्यामुळे आपण लोकशाही समाजवादापासुन शेकडो मैल दुर गोलो आहोत. याची खंत वाटते. शासनकर्त्यांनी स्वीकारलेले समाजवादी तत्वज्ञान पोकळ ठरले. कारण आगदी मनापसून नेहरुचा समाजवादी विचार कृतीत आणण्याचे धारिश्टय आपल्या राज्यकर्त्यांनी दाखविले नाही तेव्हा या देशाची  राजकीय व्यवस्था समाजवादी असली तरी तिला राबवणारे अचाराविचारांने समाजवादी बनू शकले नाहीत त्यांनी उघडउघड नेहरुप्रणीत समाजवादी विचारांना तिलांजली दिली. व्यक्तीचे स्वातंत्र्य व्यक्तिमत्वाची बुज व लोकतांत्रीक मुल्यांचा सतत आग्रह या त्रिसुत्रीवर नेहरुंचा लोकशाही समाजवाद अधिश्टीत होता. परंतु दुर्देव असे की, शासनकर्त्यानी  या तत्वांची बेसुमार पायमल्ली केलीत्र उलट लोकशाही मुल्यव आर्थिक समतेच्या विचारांना मोडीत काढण्याचीच कामगिरी आपल्या राज्यकर्त्यांनी  अगदी प्रमाणिकपने पार पाडल्यामुळे लोकशाही समाजवादाचा केवळ सांगाडाच शिल्लक राहिला आहे. आत्यांतिक दाद्रिय निरक्षरता व लोकशाहीची दुबळी परंपरा अशा विसंगत वातावरणात लोकशाही समाजवादाची सांगड घालता येवू शकली नाही. मुलतः या परस्पर विरोधी  विचारसरणीची मेळ कसा घालावा. आशा मनस्थितीत नेहरुंचा समाजवाद मुक्त आर्थीक धोरणापर्यंत फारफटत आला. कारण शासनावर पूर्ण वर्चस्व प्रस्थापित केलेली भांडवलशाही संस्कृती  त्यांच्या मार्गात धोंड म्हणून उभी राहीली.

भांडवलशाही संस्कृतीचे आक्रमण लोकशाही समाजवादाचे भवितव्य भांडवलशाहीचा शासनावरील प्रभाव कमी करण्यावरच अवलंबून होते.  कारण आपले स्वातंत्र्य लोकशाही जोपासण्याशी जेवढे निगडीत होते. तेवढेच समाजवादी धोरण राबविण्याशी होते. देशातील वीस टक्के जनता भुकेकंगाल आहे. केवळ पोकळ विचार सरणीच्या जाळयात शासन गुरफटून गेले. सामाजिक व आर्थिक न्याय या मुळ तत्वांना बाजूला सारुण आपण मुक्त अर्थव्यवस्था स्वीकारली. भांडवलदाराकडे मोठमोठया कंपन्याच्या मालकांकडे उद्य्रो समुहाकडे अर्थव्यवस्था ओलीस ठेवली यातुन काय  साध्य  होणार दाद्रिय, बोकारी या समस्यांचे उच्छाटन कसे होणार या बाबत विचार करण्यास राज्यकर्त्यांना वेळ मिळाला नाही. राज्यकर्ते व भांडवलदार यांची अतुट युती झाली. त्याचा अपरिहार्य परिणाम म्हणून सामान्य जनतेचे शोशन करणे. हा त्यांचा स्थायिभाव बनला.

***सदर्भ ग्रंथ :***

1.राजकिय विचाराचा इतिहास  – डॉ. ना.य. डोळे
2. राजकीय भारत – डॉ. भा. ल. भोळे
3.लोकशाही : स्वरुप व समस्या – प्रबोधन प्रकाशन लातूर
4.भारतीय संविधान – डॉ. प.ल. जोशी

# Publish Research Article
# International Level Multidisciplinary Research Journal
# For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished research paper.Summary of Research Project,Theses,Books and Books Review of publication,you will be pleased to know that our journals are

## Associated and Indexed,India

- ✶ International Scientific Journal Consortium Scientific
- ✶ OPEN J-GATE

## Associated and Indexed,USA

- ✶Google Scholar
- ✶EBSCO
- ✶DOAJ
- ✶Index Copernicus
- ✶Publication Index
- ✶Academic Journal Database
- ✶Contemporary Research Index
- ✶Academic Paper Databse
- ✶Digital Journals Database
- ✶Current Index to Scholarly Journals
- ✶Elite Scientific Journal Archive
- ✶Directory Of Academic Resources
- ✶Scholar Journal Index
- ✶Recent Science Index
- ✶Scientific Resources Database

Indian Streams Research Journal
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.isrj.net